

ETO: 323(497.1) : 329.15(497.1)

Major Nándor

A VÉG KEZDETE? (III.)

The Beginning of the End? (III.)

A Jugoszláv Kommunista Szövetség legszűkebb vezetősége 1962 márciusában egy nevezetes ülést tartott, amelyen fontos politikai témák kerültek terítékre. Főképpen az Államvédelmi Szolgálat súlyos visszaéléseiről esett szó meg az aktuális gazdasági helyzettel kapcsolatos politikai és gazdasági problémákról. Az ülésről magnófelvétel készült, s 1998-ban a Jugoszláv Levéltár és a Printer Komerc *Početak kraja SFRJ* címmel, könyvben is megjelentette annak szövegét, valamint az üléshez kapcsolódó okmányokat. Abból kivételként a jugoszláv pártvezetésben akkor felmerült mély ellentéték és komoly viták, melyekről a tagság vagy egyáltalán nem, vagy csak vajmi keveset tudott.

Kulcsszavak: jugoszláv pártvezetés, viták, gazdasági és politikai válság

Miként láhattuk, Dobrivoje Radosavljević úgy képzelte, hogy a szocializmusba vezető út alapjait már lerakták, de nem mondta meg, s talán nem is tudta megmondani, mi képezte az alapot. A névtelen felszólaló nevet adott az alapnak: a munka szerinti díjazás a vállalatokban és a dolgozói közösségek távlatbeli ráhatása a társadalmi reprodukció egész folyamatára. Előbb a kommunákban. Hitt a kommunákra vonatkozó marxi elképzelés relevanciájában: a legfontosabb az, hogy a dolgozói közösségek a kommunákban kifejlesszék a kizsákmányolás nélküli társadalom csíráját; azt követően már tudni fogják, miként kell ugyanazt az állam, illetve a társadalom egészének szintjére kiterjeszteni. Ez azonban pillanatnyilag másodrendű gond, hiszen ez még a jövő zenéje. Lelkes ember volt, meg sem fordult a fejében, hogy a piacgazdasággal egybekötött áruterelésben, tekintetbe véve a nemzetközi környezetbe történő artikulációt is, a tőkeviszonyt aligha küszöbölheti ki bármely dolgozói közösség munka szerinti díjazásának öngazgatási ügyintézése, egy, a tőkefelhalmozás döntő részét kezében tartó államban. Miként is volna lehetséges a termelési folyamatban létrejövő tőkeviszonyt az elosztás szférájából kiindulva kiküszöbölni? Vajon eféle fenntartások készítették-e a később felszólaló Bakarićot arra, hogy tagadja, miszerint a tőkeviszony kiiktatására alkalmas rendszernek az alapjai már le volnának rakva?

Miloš Minić szerbiai kormányfő is a harmadik napon, huszonötödikként szólalt fel. Egyetértett Edvard Kardeljgal, mondván, a realizmus az élet

minden területén olyannyira elterjedt, hogy a „lényegi összefüggéseket” – az elméleti megközelítést – csaknem mindenki mellőzi, és nem is szokás már értekezni róluk. A maga részéről több pontba foglalta a „lényegi összefüggésekre” vonatkozó észrevételeit, amelyek közül néhányat ismertetek. Szerinte a politikai rendszernek több szakaszra visszatekintő múltja van, s minthogy az új alkotmány kidolgozására folyamatban vannak az előkészületek, tisztázni kell majd azoknak a „csomópontoknak” az egymáshoz való viszonyát, amelyekben a társadalmi ellentétek kikristályosodva jutnak kifejezésre: a kommuna, a köztársaság és a föderáció közötti viszonyt. „Az én felfogásom szerint rendszerünk alapja a föderáció és a demokratikus centralizmus. Aki a centralizmusnak nemet mond, az egyszersmind lemond a szocializmusról, és aki nemet mond a decentralizációnak, az egyszersmind elveti a társadalmi öngazgatást és az ország föderatív berendezését. Számunkra ez alfa és ómega kell hogy legyen” – mondta Minić. (Szembeötlő, hogy a demokratikus centralizmus fogalmát itt nem a hagyományos értelemben használta.) Az adott helyzetről így vélekedett: „Noha nagy decentralizációt hajtottunk végre, a centralizmus csökevényei megmaradtak.” Példát is mondott rá: a törvényhozásban a föderáció szabályoz egy sereg dolgot, amelyeket a köztársaságok, a körülményekhez, sajátágokhoz igazodva, ugyancsak törvényekkel sikeresebben szabályozhatnának. Hasonlóképpen: a föderáció Általános Invesztíciós Alapja egymillió tonnányi teljesítményű vasműveket épít, egyszersmind hitelt folyósít törpe szállodák és motelok építésére, sőt hűtőszekrények vásárlására szolgáló fogyasztói kölcsönöket is nyújt a kereskedelmi hálózatnak. Minić nem látta indokoltnak, hogy például a két utóbbi célra szolgáló „invesztíciós” eszközöket továbbra is a föderáció disztribuílja, s ne decentralizálják őket. A gazdasági rendszer tekintetében egyetértett azokkal, akik szerint a szegmentumok folyamatos kiigazításával „a rendszernek az alapja is fejlődik, és ennek folyamányaként a szocialista és a társadalmi viszonyok egésze is”. Itt a munkások javadalmazási rendszerének a rendezését tartotta a legsürgetőbb feladatnak, hiszen a munkások jövedelmében ágazatonként akkorák voltak a különbségek, hogy az egyik helyen a legkönynyebb munkáért nagyobb volt a járandóság, mint a másikon a legnehezebbért. (Minić szavai sejtetik, milyen ingtagok voltak a munkások öngazgatási díjazásának kritériumai a piacgazdaság körülményei között: a munka súlyosságát helyezte az áruba fektetett munka piacon történő értékesíthetősége ellenében.) „Ez összekülönbözést, szakadást idézhet elő a munkásosztályn belül” – emelte fel a szavát Minić.

Szerbia miniszterelnöke a politikai rendszer és a gazdasági rendszer összhangba hozását is a lényeges kérdések közé sorolta, minthogy a közöttük fennálló ellentét mindkét alrendszer teljesítményét hátráltatja. „Például, nálunk piaci termelés, árutermelés folyik – mondta –, biztosítottuk a szabad áruforgalmat, illetéknéppen az egységes piacot Jugoszláviában, a munkaerő viszonylag sza-

bad forgalmát is biztosítottuk, de van a bővített újratermelésnek egy területe, amelyen semmiféle szabad forgalom nincs, ahol az akkumulációt, leszámítva azt, ami a vállalatoknál marad, teljes egészében disztribuíjuk. Ez a mi »általános investíció« elvünk. Ez is egy terület, amelyen megoldást kell találnunk. Hiszen következményei vannak a politikai rendszerre nézve. Semmire sincs kész megoldásunk. Egyszerűen az életből kell merítenünk, a gyakorlatban kell megoldást találnunk». (Íme, aki fentebb még az elméleti megközelítést kérte számon, végül csaknem a spontaneitásra, a „gyakorlat” kínálta esetlegességekre fanyalodott.)

Hadd emeljük ki, hogy Minić a megoldandó „lényegi kérdések” közé sorolta azt is, hogy a rendszer nem rendelkezik az ellentétes elképzelések és nézetek összeegyeztetésének demokratikus módszerével; úgy vélte, hogy ez nem folyhat szokványos módszerekkel; kijelentette, hogy gyakran túl nagy dolgokról improvizált döntések születnek. Minthogy az előrehúzó megoldások felismerése és demokratikus úton történő elfogadása volna kívánatos, a felkínált megoldások sokasága közül miként hódíthatnának teret döntéshozatal előtt épp azok a lehetséges megoldások, amelyek előrelépés tekintetében legtöbbször kecsesek; miként lehetne a tudást és a többségi akaratot demokratikus eszközökkel a döntéshozatal érdekében egymáshoz közelíteni?

Végül Minić elmondta, hogy Angliában jártában tíz napon át sokféle emberrel vitatkozott az Európai Közös Piacról, amelyet gazdasági nagyhatalomnak nevezett, méghozzá olyan nagyhatalomnak, amelynek részint Amerika, részint pedig a Kelet a partnere, és amelynek „igen veszélyes politikai szándékai vannak”. Azt állította, hogy Jugoszláviának nincs átgondolt, jól kidolgozott elképzelése arról, vajon az ország milyen távlattal rendelkezhet, tekintettel az integrációs tömbök jelenlétére. Ezt is a „lényegi kérdések” közé sorolta.

Láthatjuk tehát, hogy azoknak a fejtegetései, akik Bakarićot megelőzve a „rendszer” mineműségéről nyilatkoztak, nem csengtek össze Bakarić utánuk előadott radikális nézeteivel. A dolog természetéből következett, hogy Bakarić leginkább őket dezavualta.

A harmadik nap reggelén, sorrendben huszonharmadiknak, Edvard Kardelj kapott szót, aki a Jugoszláv Kommunista Szövetség legfőbb ideológusának számított, és akinek a következő években oroszánrésze volt az ország új alkotmányainak kidolgozásában és az öngazgatási rendszernek az egész társadalomra való kiterjesztésében. Azzal kezdte, hogy nem aggasztja sem a szocializmus sorsa, sem az ország egységének jövője, mert az ország mindkettőben olyannyira érdekelt, hogy „mindig lesz ereje mindkettőt megvédeni”. Tények egész sora utal arra, hogy az ország – pusztán léte miatt – az egység fenntartásában érdekelt. (Ezúttal egyetlen ilyen tény sem nevezett meg.) Feltette a szónoki kérdést, léteznek-e ezek a „tények” vagy sem? Tüstént válaszolt: persze, hogy léteznek. Ha tehát a jugoszláv kommunista vezetők, miként a vitából kitetszik, cselek-

vőleg széthúznak, s nem egységesek, akkor a válság oka nyilván bennük van, hiszen képtelenek az ország felismerhető érdekével összhangban cselekedni. Következésképpen az ország tekintélye és annak a kommunista forradalmár-nemzedéknek a tekintélye forog kockán, amelyik véghezvitte a forradalmat, és 1948-ban nagy történelmi feladatot teljesített, midőn kiutat ígért abból a válságból, „amelybe a szocializmust Sztálin és a sztálinizmus vitte”.

Kardeljnek az volt a benyomása, hogy ez a forradalmi nemzedék „nem képes már arra, hogy saját művét bevégezze”, és ezzel teljesítse adósságát mind a forradalommal, mind a munkásosztállyal és népével szemben, amelyeket ebbe a forradalomba szólított. (Ez halványan összecseng azzal, amit Bakarić keves-sel Kardelj után megfogalmazott.) A kialakult helyzetből adódott, hogy „azok az emberek, akik alig várták, hogy megtámadhassanak bennünket, akár sztálinista, akár burzsoá-demokrata álláspontról, most előállnak a kritikájukkal: ne-sze nektek, nincs itt választék, vagy a sztálinizmus, vagy a burzsoá demokrácia útját kell követni. E kettő közötti választást kínálják, némelyikük közvetlenül, némelyikük tudatosan, némelyikük hallgatólagosan”. Az ország tekintélyére nézve a veszélyt ebben látta: „El tudjátok képzelni, mit jelentene ma a szoci-alizmus számára, mindazon erők számára, akik a szocializmus felé tartanak, ha meg kellene állapítani: Jugoszláviában a kommunisták mindazzal, amit cse-lekedtek, csődbe jutottak. Nincs itt (más) út, nincs kiút a sztálini zsákutcából.” Kardelj szerint szilárdan ki kell tartani amellett, ami „társadalmi rendszerünk alapját képezi”, és küzdeni a kritikák ellen, amelyek „tévútra kívánnak terelni bennünket”.

Nem kétséges tehát, hogy Kardelj szerint a szocializmus alapvetése már megtörtént. Ezzel kapcsolatban kijelentette: „Személyesen természetesen úgy vélem, hogy az árutermelés és az anyagi érdekelttség elve nem a politika dolga, hanem az élet törvénye. Bárki sértse meg – az ráfizet. Tehát úgy vélem, nem vi-tázhatunk arról, hogy kell-e ez, vagy nem kell, hogy lehetséges-e, vagy nem le-hetséges. Hiszen nincs más út – kivéve a sztálinizmust vagy a kínai gyakorlatot, amely ugyancsak képtelen megkerülni ezt a problémát (...) Ez egy olyan dolog, amelyet nekünk, marxistáknak, akik a tudományra támaszkodva közelítünk a társadalmi praxishoz, látnunk kell, és a társadalmi-gazdasági viszonyainkat erre kell alapoznunk.”

Kardelj szerint a válság legmélyebb oka az, hogy a kommunisták belevesztek a praktikizmus mocsarába, képtelenek felülemelkedni a jelenségek világán, és szélesebb látószögből szemlélni, illetve megítélni a körülöttük zajló életet. A praktikizmus veszélye tekintetében tehát egyetértett Todorović miniszterelnök-helyettessel, aki azonban ennek háttérében strukturális okokat nevezett meg beszámolójában. „A köztársaságokban egyfajta republikanizmus, egyfajta nacionalizmus uralkodott el – mondta Kardelj – , méghozzá olyan mértékben, hogy az embernek, ha hozzájuk látogatott, gyakran az volt az érzése, hogy (jó-

maga) holmi centralizmusnak, és mit tudom én, milyen nemzetellenességnek az agitátora. Másfelől itt, az apparátusban ugyanolyan mértékben nőtt az antirepublikánizmus. Úgy tetszett, hogy mindenért a köztársaságok hibáztathatóak, hogy mindannak, ami Jugoszláviában a feje tetején áll, az a tény az oka, hogy Jugoszláviában léteznek köztársaságok, hogy meg kell szüntetni a köztársaságokat, és hátat kell fordítanunk pártunk egészséges és egyedül helyes nemzeti politikájának, és akkor minden problémánk megoldódik. Az egyik is meg a másik is hazug, az egyik is meg a másik is hamis és rossz, az egyik is meg a másik is tévútra vezet. Mi nem haladhatunk tovább, ha nem leszünk egységesek, és nem mehetünk tovább, ha nem tartjuk végsőkig tiszteletben a nemzeti politikát és a köztársaságok önállóságát.”

De Kardelj hiábavalónak látta a fentiek elleni háborgást, szerinte ez csak jelenség, az ok mélyebben keresendő. „Mi ma dörgedelmeket tartunk a republikánizmus és az antirepublikánizmus és minden más ellen. Úgy gondolom, elvtársak, ilyképpen nem lehetünk megoldásra; ez következmény, nem pedig ok. Az alapvető ok ebben rejlik: hol vagyunk mi, kommunisták, mik vagyunk mi, kommunisták? Vajon továbbra is megengedjük-e magunknak, hogy egy magántulajdonos mentalitása kerítsen bennünket hatalmába, aki gyűjti a pénzt, és latolgatja, miféle gyárakat építhet azon a pénzen? Elvtársak, gondolom, senki sem értelmez tévesen. Távol áll tőlem, hogy lebecsüljem a társadalom anyagi alapjának fejlesztését. Én ugyanolyan jól tudom, mint mindannyian közületek, hogy a szocializmus az anyagi alap fejlesztésétől, a termelőerőktől és a munka termelékenységétől függ. (...) De egy dolog, elvtársak, társadalmunk anyagi alapjának fejlesztése, és egészen más dolog kicsinyes számítgatóvá válni, aki a kicsike tervecskéjén kívül semmi mást nem lát, és azért, mert kicsike tervecskéjét realizálja, megfeledezik mindenről, ami körülötte történik – az országban is és az országon kívül is –, és elfelejti, hogy kommunista.” Ezt tekintette Kardelj praktícizmusnak, és felszólalása során többször visszatért megnyilatkozási formáira.

Kardelj kitért a nacionalizmusra is, amely a kommunisták soraiban is felütötte a fejét. Ezt a kommunisták soraiban lappangó nacionalizmust a „reakciós elemek” politikai formába öntötték, és ekkor „a fütykös, amelyet (a kommunisták) a reakció kezébe adtak, az ő hátukra sújtott”. Kardelj így fogalmazta meg az ezzel a kérdéssel kapcsolatos álláspontját: „Arról van szó, hogy a kommunistáknak gondot kell viselniük saját népükre, saját népük kovásza kell, hogy legyenek, mert ha nem érzik népük jogait és szükségleteit, akkor nem is kötődhetnek népükhöz. Nekik, éppen kommunista mivoltuk miatt, e (kötődés) fölé kell emelkedniük, és látniuk kell azt is, ami napjainkban az egész világot egyesíti, mindazokat a tendenciákat, amelyek törvényszerűek; és az, aki ezt nem látja, az a nemzetiség tekintetében is tönkremegy, csődbe jut, lemarad – úgy értem, mint nemzet. A kommunisták most a saját (portájuk) határaiba

való bezárkózásból és a szűkkeblűségből fakadó praktikizmusnak a szellemi rabjaivá váltak.”

Nyilvánvaló volt, hogy Kardelj komolyan gondolta, miszerint a „forradalmi nemzedék”, mivel a praktikizmus rabjává vált, képtelen teljesíteni feladatát. „Ha valaki oly soká tölt be egy funkciót egy vidéken, egy köztársaságban – nem az a kérdés, hogy ő jó-e vagy rossz-e –, nem érzékeli azokat a dolgokat, amelyek más látószögből jól láthatók. Miként az ellenkező eset is áll – mi is érzéketlenné váltunk itt, egyszerűen nem fogjuk fel a köztársaságokból érkező némely követeléseket, problémákat” – mondta Kardelj. Ezért amikor szóba került, hogy az új alkotmánnyal be kell vezetni a rotáció elvét, valóságos riadalom támadt. „Jó, hát az, hogy Tito a mi titkárunk, az mindenki számára világos. De Tito elvtárs – Tito elvtárs. Ha vele így vagyunk, vajon épp így kell-e viszonyulni minden párttitkárhoz is? Úgy vélem, a dolog nem így fest stb.” – hozta a jelenlevők tudomására Kardelj azt, miként vélekedik Tito pozíciójáról. Kijelentette, hogy az országnak legalább két-három évre lesz szüksége ahhoz, hogy „kievickéljünk abból, amiben ma leledzünk”.

Végezetül Kardeljtől még egy kitélt idézet, amelyben a jelenlevők közül mindenki másétól elütő nézetet vallott. „Még két dologra utalnék. Mindazon káros tendenciák ellen küzdve, amelyekkel ma szembesülünk – a nacionalizmussal, a partikularizmussal, a sovinizmussal stb., amelyek ellen a leghatározottabban kell küzdenünk –, nem engedhetjük meg, hogy egy antirepublikánizmus vagy egy hazug jugoszlávizmus cégére alatt egy másik nacionalizmus törjön utat magának. Erre pedig annyi (példa) van, amennyit akartok, épp annyi, amennyi amabból a másikkól. Mert nekünk a nemzeti politikánknak, a nemzeti egyenjogúságnak és a nemzeti önrendelkezésnek a zászlaja felett épp azért kell örködnünk, hogy megőrizzük az ország egységét” – mondotta Kardelj felszólalásának legvégén. A nemzeti önrendelkezés jogára hivatkozni – amely Kardelj értelmezésében a köztársaságok önrendelkezését jelentette, s magában foglalta az elszakadás jogát – akkor, amikor Tito a széthullástól féltette az országot, kétségtelenül kihívóan hangzott, különösen, ha számításba vesszük, hogy a hivatalos ideológia szerint a délszláv nemzetek a népfelszabadító háborúban való részvételükkel és a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács 1943-ban Jajcében tartott ülésén, ahol a második Jugoszlávia megalakult, végérvényesen éltek ezzel a jogukkal. Mintegy „elhasználták” önrendelkezési jogukat.

Kardelj tehát úgy vélte, hogy a szocializmus alapjai már le vannak rakva, de a „forradalmi nemzedék” képtelen arra, hogy a forradalom művét bevégezze, Bakarić viszont egy lépéssel nála is tovább ment: megkérdőjelezte, hogy a rendszer alapjai már le volnának rakva, és azt latolgatta, vajon szélnek kell-e eresztetni az aktuális kommunista csúcsot (a „forradalmi nemzedéket”), még hozzá azért, mert alkalmatlannak bizonyult a „kiút” felkutatására, és a kommunistáknak egy másik csoportjára kell-e bízni ezt a feladatot.

Ez volt a helyzet, amikor ismét Titóra került a sor: be kellett rekesztenie az ülést. Tito kijelentette, azért nyitotta meg az ülést kemény szavakkal, hogy az emberek – tekintettel a válságra – magukba szálljanak, és szedjék össze magukat. Nem várt többet, mint amennyit az ülés eredményezett. Az értekezleten kifejezésre jutott a megosztottság, napvilágra kerültek az egymással felelő koncepciók, sőt fény derült mindezeknek az okaira is. Ennek az áldatlan helyzetnek véget kell vetni. Tito ekörül kalandozott, anélkül, hogy különösebbet, tanulságosabbat mondott volna.

Valóban úgy képzelte, hogy az apokaliptikus nyitást ilyen szende cél is indokolta volna? Miért igyekezett elhithetni a jelenlevőkkel, hogy induláskor ilyen szerény cél vezérelte? Nem az történt-e, hogy az értekezlet végén fogalma sem volt, mire lyukadjon ki, vagy hogy lecsapjon-e valamire? Talán jobbnak látta, ha későbbi időpontra halasztja a felsejlő utak közötti, múlhatatlanul kenyértöréssel járó választást? Azt remélte-e, hogy kedvezőbb körülmények is kialakulhatnak a döntés meghozatalára? Meg hogy időközben az is világosabbá válhat, melyik a kívánatos, sőt talán a „szükségszerű” döntés?

Tito, noha beszédét az asszociációk erre-arra terelték, négy témáról mégis megfogalmazta a mondandóját: a forradalmi nemzedékről, a jugoszlávizmusról, a Kommunista Szövetség szerepéről, valamint a fejlődés irányáról.

„Szó esett itt arról, hogy a nehéz (helyzetben) és a nagy fordulópontokon a nem elég érett és a (nem elég) forradalmi (tényezők) kihullanak a forradalom menetszlopából. A mi forradalmunk még folyamatban van. Nagyon szomorú volna, ha a régi forradalmárok kezdenének kihullani nálunk a forradalom menetszlopából, ha mostantól kezdve meghátrálnának, meghátrálnának a nehézségek előtt, amelyekkel szembesülünk. Ami engem illet – egészen őszintén és nyíltan beszélek –, én már évek óta, főként pedig a két utóbbi évben küzdök magammal. Mit tegyek? Látom, hogy bizonyos dolgok nem mennek. Engedjétek meg, elvtársak, én sokszor beszéltem arról, amiről most néhányan közületek beszéltek. Írtunk is erről; leveleket is küldtünk, figyelmeztetések is elhangzottak, de mindez nem lett a Kommunista Szövetségünk húsa és vére olyan értelemben, hogy tovább terjedt volna, és ahhoz igazodva folyt volna a munka, és engem ez elbátortalanított. Jó, én a Jugoszláv Kommunista Szövetség főtitkára vagyok. Óriási felelősség hárul rám. És ha nagy a felelősséged, akkor szembenézel ezzel a kérdéssel: tudsz-e tovább így dolgozni? Felelős vagy, de nem keltik életre azt, amit sugalmazol vagy megkövetelsz, hanem más irányban haladnak. Meg kell-e maradnod akkor ezen a helyen? Talán meghatározott felkészültséged alapján nem vagy már alkalmas a mostani szakaszban, a társadalmi fejlődés ilyen folyamatában, miként olykor már el is hangzott: megöregedett, illetve nem az, hogy megöregedett, hanem ósdi koncepciói vannak; a háborúban jó, de a háború után valahogyan..., új embereket kell keresni. Voltak ilyesmik, elvtársak, és itt még egyszer ki kell emelnem, hogy vannak ilyesmik. Én ezzel

nem értek egyet. Nem értek egyet, mert nem akarok most, különféle elejtett szavak miatt stb., faképnél hagyni mindent, hanem úgy döntöttem, hogy harcolni fogok. És hiszem, hogy a többség közületek azt fogja támogatni, amit én is gondolok, én pedig azt gondolom, amit többségben ti gondoltok. Meg akarjuk őrizni szocialista közösségünket, meg akarjuk őrizni forradalmunk vívmányait, el akarjuk távolítani azt, ami éket ver közénk, hogy felkutathassuk azokat az utakat, amelyek összekötnek bennünket. Erre pedig én még alkalmas vagyok” – mondta Tito. Ide kívánczok az is, amit elkalandozva egy lappal később mondott: „Mi ma is épp úgy a forradalom katonái vagyunk, mint 20 évvel, 15 évvel ezelőtt voltunk. Mi vagyunk azok, akiknek a forradalom ügyét tovább kell vinnünk. Nem könnyű, nehezünkre esik – habár némelyek úgy gondolják, hogy ez könnyű, de bizony nem könnyű, és nekünk ugyanazoknak kell lennünk, akik 20 évvel ezelőtt voltunk.”

Noha Kardelj sem, Bakarić sem vonta kétségbe Tito vezető szerepét, látni való, hogy Tito másként tekintett a forradalmi nemzedék szerepére, illetve a nemzedékváltás szükségére, mint ők. Egyszersmind kiderült: az ülés egybehívásának egyik, ha korántsem legfontosabb oka Titónak saját sorsával kapcsolatos kételyei voltak. A vita során bátorítást kapva, elég otrombán tudtára adta az egybegyűlteknél, hogy nem hajlandó távozni a hatalom csúcsáról.

Igazat adva Rankovićnak, hogy vannak, akik a Jugoszláv Kommunista Szövetséget helytelenül közönséges pártszövetségnek tekintik, pártközpontját pedig olyan fészeknek, amely „holmi új nemzeti politikát, a nemzeti érdekek eltörlésének politikáját védelmezi, egyfajta centralizmust és jugoszlávizmust erőltet, amely megsemmisíti meghatározott köztársaságok nemzeti vívmányait”, Tito tömören megfogalmazta a jugoszlávizmusról való felfogását is. „Mi pártfogoljuk a jugoszlávizmust, és ilyennek is kell maradnunk – mondta Tito. – Vajon nem mi tapostuk-e ki a háború alatt azt az utat, elvtársak, amilyenek a jugoszlávizmusnak lennie kellett, azt, hogy miként kell a nemzeti kérdést megoldani? Úgy vélem, hogy azt minden népünk jól megértette. Igen szépen startoltunk, minden drasztikus intézkedés nélkül. Az emberek valamiképpen megértették, milyen életet kell létrehozni jugoszláv szocialista közösségünkben, milyen helyük van az egyes nemzeteknek, az egyes köztársaságoknak, milyen szerepet játszanak stb. És úgy gondolom, hogy sohasem volt szilárdabb, egységesebb népeink törekvése, mint a háborút követő első években. Mindannyian látták, hogy életünk, minden népünk és köztársaságunk élete szilárdan és egységesen kapcsolódik ehhez a jugoszláv közösséghez. Népeink ezt helyesen fogták fel, és ebből fakadtak azok a nagy eredmények, amelyek egyre jobban gyarapodtak, a presztízs is, amely nemcsak az országon belül, hanem azon kívül is nőttön-nőtt. Ebben rejlett a mi erőnk. És vajon mi most holmi részleges... Ezeket mi most kielemeztük, és hiszem, hogy mindahányan meggyőződtek róla, azok lényegtelenek, és az anyagi fejlődés némely feltételeit ki lehet javítani és el lehet hárítani.”

Tito zárószavában is megerősítette: a Kommunista Szövetség helyét és szerepét abban látja, hogy irányt mutat a társadalom fejlődésében. „Talán némely elvtársak úgy gondolják, hogy most vissza kell fordulnunk, ismét parancsolgatnunk és igazgatnunk kell mindenfélét, mint egykoron. Nem, én ezt ellenzem. Mi a hatodik meg a hetedik kongresszuson kijelöltük az utunkat, noha személy szerint nem vagyok megelégedve azzal, ahogyan a hatodik kongresszus határozatait életre keltettük, mert az előirányzott úttal ellenkező irányba haladtunk. Az emberek nem értették meg, hogy mi legyen a kommunisták szerepe. A kommunisták eltunyultak, de lehet, hogy ennek mi is, itt fenn, okai vagyunk, személy szerint én is, mert nem intézkedtem korábban úgy, ahogyan jogom lett volna intézkedni, és csak most intézkedem” – mondta Tito.

Azután kifejtette, hogy válság van a Kommunista Szövetség szűkebb vezetőségében is. Hiányolta az egymás iránti meghitt viszonyt. Azt követelte, hogy minden viszályt a szűkebb vezetőségben belül, csaknem mindentől és mindenkitől elzárkózva tisztázzanak egymás között, hogy semmi ki ne szivároghasson, a nép közé ne juthassanak hírek arról, hogy a vezetőség nem egységes, vagy hogy viszály van a vezetőség soraiban. Óvakodni kell azoktól az elvtársaktól is, akik mindent kifecsegnék, mert a mendemondák kedvezőtlen hatást váltanak ki a népből. Felfogása szerint még a Központi Vezetőség ülésein sem lehet mindenről kitalálni. „Vajon a Kommunista Szövetség plénumán beszélhetnénk-e mindarról, amiről ma, tegnap és tegnapelőtt beszéltünk?! – tette fel a kérdést Tito. – Nem! Aligha! Nagyon súlyos hatást váltana ki, és széles körben elterjedne. Úgy vélem, ezt az ügyet nekünk kell elintéznünk, a plénumra meg majd olyan ügyekkel megyünk, amelyek a legszélesebb néptömegekre tartoznak, amikor a legszélesebb tömegeket kell mozgósítanunk, amikor majd elszámolunk a munkánkkal. Nem tudom, miként állhatnánk ki most a plénum elé, ilyenek, amilyenek vagyunk. Ez nagyon nehezen menne. Tehát ez nem jön számításba. Ezt azért mondom, mert úgy gondolom, hogy legkomolyabban kellene felfogni a vita eredményeit és a határozatokat.”

A fejlődés irányáról Tito így vélekedett: „Furcsállom, hogy egyáltalán felmerült a rendszer, a munkás-önigazgatás kérdése. Ki kérdőjelezheti meg napjainkban a munkás-önigazgatást?! Az istenfáját, hiszen ez a forradalmunk legnagyobb vívmánya! Minden eszközzel segítenünk kell a fejlesztését. Kiküszöbölni épp azokat a káros jelenségeket, amelyeket a vitánk során megneveztünk, és amelyek léteznek. A munkás-önigazgatás, a dolgozói közösségek önigazgatása, ez a mi rendszerünk. Ezt a rendszert senki sem kérdőjelezheti meg. Ez az, ami tartós, amit csakis fejleszteni kell. Minden más dolog mellékes. Ha vannak fogyatékososságai, minél előbb tökéletesítenünk kell.”

Tito tehát a kibővített ülésen is némiképp kifejezésre jutó törekvésekkel ellentétben letette a garast a Kommunista Szövetség irányító (s nem dirigáló) szerepe, nemkülönbén a munkás-önigazgatás fejlesztése mellett, de egy szót

sem ejtett arról, hogy a továbbiakban miként alakuljon a dolgozói közösségek és a hatalmi struktúra (az állampárt és a pártállam), valamint a társadalom közötti viszony. Pedig a harmadik napon már derengett, hogy a kibővített ülés megtartásának a hátterében – noha talán Tito sem volt egészen tisztában vele – voltaképpen ez a kérdés lappangott. Aligha kétséges, hogy Titónak 1962 márciusában már avított nézetei voltak a forradalmi nemzedék szerepéről, a jugoszlávizmusról, nemkülönben az élcsapaton belüli viszonyról, nemcsak a vezetőség és a tagság, hanem a vezetőségen belül a legszűkebb csúcs és a vezetőség többi része között is. Mintha még mindig az illegalitás korszakában rögzült konspiratív viszonyrendszer köszönt volna vissza a szavaiból. Semmi kétség nem fér hozzá, hogy az országot emancipációs szándékkal az önkény- és a tekintélyuralom között ingadozva vezette.

Az ülés résztvevői elfogadták a szokványos határozatot, a titkárság megfogalmazta, majd titkosítva elküldte a Végrehajtó Bizottság tagsághoz intézett levelét, Tito csakhamar elmondta hosszú évek múltán is emlegetett, hatásos spliti beszédét, azután – egy ideig – minden a szokásos mederben haladt.

Mi volt tehát az 1962 márciusában tartott kibővített ülés hátterében? Tito 1962-ben már úgy képzelte, hogy Jugoszlávia világviszonylatban vezető szerepre hivatott mind a szocializmus távlatának kialakításában, mind a világ elnyomott és szegény országainak és népeinek emancipálásában, mind a harmadik világháború elkerülésében – a Nyugat és a Kelet közötti közvetítéssel. Ezt a mai szemmel nézve megalomániás, de a körülmények közrejátszása következtében nem minden realitást nélkülöző szerepet látta veszélyeztetve, midőn a hazai és a nemzetközi okok miatt beköszöntött gazdasági válságot belső forrásokból táplálkozó, nagy széthúzással párosuló politikai válság tetézte. A kommunista elit politikai frakciói egy új alkotmány meghozatalával részint a válság ellentéteit szándékozták csökkenteni, részint meg a csúcs állományát gondolták – az alulmaradó frakció kárára – megrostálni. Ugyanezt a célt szolgálta volna – a nemzedékváltás kierőszakolása mellett – a rotáció elvének a bevezetése. És mi volt a Tito képzelte, világviszonylatban kiemelkedő szerepnek az alapfeltétele? Miként több felszólaló rámutatott, gondolni sem lehetett volna e szerepre, ha a szocializmus jugoszláv útja zsákutcának bizonyul. De vajon a jugoszláv öngazgatási szocializmusnak a válsága már 1962-ben kifejezésre jutott volna? Mai megítélésem szerint igen.

A Szovjetunióval történt szakítás után a jugoszláv kommunista elit – miközben az ország keleti határain évekig ropogtak még olykor a fegyverek – szakított a sztálinizmussal. Ezzel igyekezett legitimálni magát a világ – nem utolsósorban a Nyugat – előtt. Sztálint voltaképpen az egy országban épülő szocializmus tanának konzekvenciái, az államszocializmusba merevített út apológiája miatt marasztalta el. Tagadta, hogy a szovjet út univerzális törvényszerűséget képezne, meg hogy a szocializmus már világrendszer volna, amelynek – a pro-

letár internacionalizmus értelmében – Moszkva volna a központja. Azt vallotta, hogy a szocializmus világfolyamat, amely számtalan országban kifejezésre jut, tehát átmeneti társadalom, amelyet folyton forradalmasítani kell. Következésképpen a szocializmusba számtalan út vezet. Vallotta, hogy a Sztálin művelte proletár internacionalizmus a Szovjetunió nagyhatalmi politikájának eszközévé silányult. Ezt követően a jugoszláv kommunista elit 1950-ben a Marxhoz való visszatérés jegyében előbb a gyárakban, utóbb az intézményekben is bevezette a munkás-önigazgatást. 1954-ben a községekből összevonás és átcsoportosítás útján – az egész országra kiterjedő hálózatként – kommunarendszert hozott létre azzal a céllal, hogy a termelők és a fogyasztók, alapszükségleteik kielégítése érdekében (az oktatás, a művelődés, az egészségvédelem, a szociális gondoskodás, a városfejlesztés stb. terén) területi önigazgatási alapegységgé fejlesszék őket. Kiindulópontul Marxnak az az elképzelése szolgált, hogy a helyi hatalmi szerveket a közvetlen termelők területi alapon történő társulásai, asszociációi képezzék. Kardelj nevezetes norvégiai előadása szerint a kommunákban a közvetlen demokrácia formáira alapozva így a demokráciának egy új változata erősödött volna meg. A kommunarendszertől Kardelj azt várta, hogy letről jövő kihatásában egy önigazgatási színezetű, elhalása felé haladó „államot” hoz majd létre. A továbbiakban a községek az iparosítás gócaivá váltak, ahova a mezőgazdaságból rohamosan felszabaduló munkaerő első állomásként áramlott, s ahol ugyancsak hálózatszerűen megindult az urbanizálódás.

1962 márciusában a jugoszláv kommunista csúcs értekezletén az derült ki, hogy a várakozások nem teljesültek. A munkásosztály és a dolgozó nép, noha a kommunisták vezetésével kezébe vette a gyárakat és a kommunákat, jól termelt, művelődött, és javult a helyzete, de nem ébredt tömegesen forradalmi öntudatra, következésképpen a „társadalmi bázis” önigazgatási jellegű kisugárzása is jelentéktelen volt az állami intézményekre. Ellenkezőleg, miként a vitából kiderült, az önigazgató dolgozók nem „falták” ugyan fel a hasznot, zömmel mégis parciális és kollektív érdekeiket nézték, ahol csak tehették, türelmetlenül gyárakat, iskolákat, bölcsődéket, vállalati menzákat, kórházakat, munkásnyaralókat, sportlétesítményeket építettek, ennek érdekében még a törvények kijátszásától sem riadtak vissza, azokra támaszkodtak, akik pénzt tudtak csinálni – és akik meglopták, kiforgatták vállalataikat –, miközben a kommunisták is elkispolgárisodtak, pénzt kunyeráltak az állami szervektől, beruházásokat hajszoltak, nacionalista törekvésekbe gabalyodtak, a rendőrséget a nyílt visszaélések eltusolására noszogatták. Mijalko Todorović mindezeket a jelenségeket – nem egészen indokolatlanul – a túlnyomórészt tőkeviszonyon nyugvó piaci ártermelés versenyszellemével hozta kapcsolatba. A felszólalók közül már csak egyetlen funkcionárius akadt (az, akinek a nevét Aleksandar Ranković a magnófelvétel alapján – igen jellemzően – képtelen volt megállapítani), aki még mindig azt bizonygatta, hogy a kommunáktól várható az előrelépés, ehhez pedig csupán

az kell, hogy a dolgozói közösségek „hiteles” képviselői ragadják ki a kommunákat a vállalati klikkek kezéből. Mellette még Miloš Minić tette szavá, hogy a kommunák, a köztársaságok, a föderáció illetékességét újra kell fogalmazni. Senki más szóba sem hozta már a kommunákat. De a levegőben lógott a dilemma, vajon az öngazgatású kommunákat a köztársaságokra kell-e kapcsolni, leépítve a föderációt, vagy ellenkezőleg, meg kell szüntetni a köztársaságokat, és a kommunák a jugoszláv szinten létrehozandó egységes államhoz kötődjenek-e. Némileg módosítva így is fogalmazhatnánk: vajon Jugoszlávia a köztársaságok (kon)föderációja vagy a kommunák föderációja legyen? A republikanizmus elburjánzását a felszólalók elítélték, Kardelj azonban rámutatott az ellenkező törekvésre is: vannak, akik meg akarják szüntetni a köztársaságokat. A köztársaságok megszüntetésének szándékáról azonban rajta kívül senki sem ejtett szót. Kétségtelen, hogy a felszólalók némelyike hajlott arra, hogy vissza kell térni az államszocializmus „felvilágosultabb” formáira. Tito nem véletlenül háborodott fel amiatt, hogy a jelenlevők között akadtak, akik a rendszer alapját képező munkás-öngazgatástól is elállnának. Csak Bakarić töprengett el azon, hogy még nem lelték meg a „kiutat”, azt, ami az osztály nélküli társadalom felé vezető „rendszer” – az átmeneti forma – alapja lehetne. Vagy a „kiút” létezését, vagy a vezetőség „alkalmasságát” kellett tehát megkérdőjeleznie. Ő az utóbbit tette.

A jugoszláv kommunista csúcson 1962-ben senki sem akadt, aki feltette volna a kérdést, vajon állja-e a sarat Leninnek a tőkés társadalom egyenlőtlen fejlődéséről, az imperializmus szakaszának sajátosságairól, a szocialista forradalomnak a tőkés világrendszer periferiáján történő kirobantásáról szóló tana, és az abból levonható következtetések. Ha a forradalmi válság közepette elszakad a kapitalista világrendszer láncolatában a leggyengébb láncszem, lehet-e valóban elindulni az „átmenet” felé, lerövidülhet-e az út, át lehet-e „ugorni” fejlődési szakaszokat? Megtörténhet-e ez akkor is, ha négy évtized leforgása alatt a periférián több szocialista forradalom is sikerrel végződött, de a kapitalista világrendszer centrumaiban – Lenin elvárása ellenére – továbbra sincs semmi jele, hogy a proletariátus „forradalmi helyzetben” létrehozná a csírájában már megmutatkozó új termelési módot? Ha a „rövidített út” netalán lehetséges volna, vajon a kommunista élcsapat szervezetére hárulhat-e az a szerep, amelyet Lenin tulajdonított neki? Vajon az a cselekvés, amelyet a munkásosztály a „kívülről” bevitt „történelmi tudat” alapján végez jóval a termelőerők beérése előtt, valóban párhuzamba állítható-e azzal a cselekvéssel, amely a termelőerők beérése idején lesz időszerű? Vagy amely máris időszerű volna ott, ahol a termelőerők már beértek? Vajon a munkásosztályon kívül lehet-e a szocialista forradalom alanya a parasztság is, sőt általánosságban a dolgozó nép, az elnyomott kisebbségi népek, hovatovább az elnyomott gyarmati „államok” népe is, miként Lenin vélte? Miféle „valóság” lesz az, amelyet a kommunista élcsapat a dolgozókat noszogatva, képzelt viszonyok képére hozott normák alapján

igyekszik forradalmi eszközökkel „átmenetként” életre kelteni? Vajon nem egy ideokrácia teremtette utópisztikus látszatvilág lesz az, amelynek mineműsége hagyományos marxista eszközökkel fel sem tárható, újabbnál újabb forradalmi összetevőit mind nehezebb „életre kelteni”, az „elfajzástól” megóvni, és fenntartása hosszú távon bizonytalan?

A jugoszláv kommunista csúcs tagjai, noha már megkülönböztették a marxizmust a leninizmustól, és önmagukat marxistának tekintették, eredendően leninista forradalmárok voltak. A lenini elvek alapján vívták ki a második világháború alatt saját szocialista forradalmukat, és kommunista szervezetük elképzeléseihez igazodva vitték az országot az „átmenet” útjára. 1962-ben folyamatban volt a gyarmati rendszer felbomlása. A nyugati marxisták és a harmadik világ marxistái lázasan kutatni kezdték, vajon a történelmi fejlődés elkerülhetetlenül egyenes vonalú-e, vajon az ázsiai termelési módból következhet-e az európaiatól elütő, tőle elágazó, vagy legalább felgyorsítható, szakaszokat átugró történelmi fejlődés, és ennek során Lenin tanai érthetően felértékelődtek. A jugoszláv kommunista elit úgy képzelte, azért is indokolt tartania magát Marx mellett Lenin tanaihoz, mert ezzel azt tanúsítja, hogy Jugoszlávia ahhoz hasonló utat jár, amilyent az el nem kötelezett országok is járhatnak; Jugoszlávia csak egyike a közülük való országoknak. És természetesen azt igyekezett tanúsítani, hogy a Szovjetunió „reálszocializmusa” és nagyhatalmi tömbpolitikája elvett sztálini örökség. Lenin nyomdokain más út is járható. A hetvenes években, egy évtizeddel az itt prezentált kibővített ülés után, a nyugati marxistáknak és a harmadik világbeli marxistáknak azon művei, amelyek a gyarmatvilág felbomlásával napirendre került alternatívákat taglalták, helyel-közzel még meg is erősítették a jugoszláv kommunista elitet abban a hitében, hogy jó úton jár.

Mi volt a jugoszláv kommunista csúcs apokaliptikus hangvétellel kezdődő kibővített ülésének az epilógusa? Ranković még 1962-ben leváltatta a vajdasági autonómista tartományi pártvezetőséget. A saját híveiből összetákolta új vajdasági vezetőség nem háborgott az ellen, hogy egy évvel később, az 1963-ban proklamált jugoszláv alkotmányban a tartományi autonómia jelentősége egészében véve csökkent, sőt az ellen sem, hogy a föderációból Vajdaságot csaknem kihagyták, egyúttal pedig nyomatékosabban integrálták Szerbiába.

Jugoszlávia 1963-ban proklamált alkotmánya kompromisszumot képezett. A társadalmi és a gazdasági élet anyagi javainak felhasználásáról túlnyomórészt továbbra is az állam gondoskodott – nem pedig a dolgozói közösségek –, viszont a politikai rendszerben országos viszonylatban kiterjesztették az öngazgatási szerkezetet. Kardelj az állam elhalásának folyamatát vélte megindítani azáltal, ha az állam az átmeneti időszakban a marxi elképzeléshez igazodva „a munkásosztály mint szervezett állam” formáját veszi fel. Ezt abból kiindulva, hogy a magántőkések osztályának megszűnte óta az ország társadalmi struktúrája dolgozói rétegekből és más állampolgárokból áll, úgy képzelte realizálni,

hogy mind a föderáció, mind a köztársaságok parlamentjében az „általános” megbíztatású ház mellé második házként a dolgozói közösségek által még négy, munkaterületek szerint párhuzamosan választott házat állított (a gazdasági, az oktatásügyi-művelődési, az egészségügyi-szociális, a szervezési-politika tanácsot, illetve házat).

Ennél azonban sokkal jelentősebbnek látszott, hogy szétválasztották a köztársasági elnök és a kormányfő posztját, és Titónak, megtartva az előbbit, meg kellett válnia az utóbbtól. Ezzel párhuzamosan főtitkárként megmaradhatott a Jugoszláv Kommunista Szövetség élén. Egyúttal azonban bevezették a köztársasági elnök helyettesének tisztségét, melyet elsőként Aleksandar Ranković töltött be. Ranković a Jugoszláv Kommunista Szövetségben továbbra is végezte korábbi, szervezőtitkári teendőit. Azt, hogy Ranković az állam élén is mintegy Tito helyettesévé vált, a közvélemény úgy értelmezte, hogy kinevezték Tito majdani utódját. Az új alkotmány még egy új intézményt hozott létre: a Föderáció Tanácsát. Ebben a kiérdemesült forradalmárok nyertek tagságot; évente egyszer-kétszer elmondhatták, mit gondolnak arról, amit épp napirendre tűztek. Ennek az intézménynek a létét úgy értelmezték, hogy „a forradalmárokat politikailag nem lehet nyugdíjazni”.

1964-ben a Svetozar Vukmanović vezette szakszervezetek – miként várható volt – követelték, hogy a bővített újratermelés javairól való döntést az államról teljes egészében ruházzák át a vállalatokra, illetve dolgozói közösségekre, egyszer mind azt, hogy a technokrácia letörése érdekében a vállalatokon belül a jövedelmet ne a csúcson, hanem a termelő alapegységek szintjén számolják el. Ezzel a követeléssel összecsődültek a Jugoszláv Kommunista Szövetség Ranković vezette titkárságával, amelynek tagjai a kezdeményezést korainak vélték. A Jugoszláv Kommunista Szövetség 1964 decemberében tartott VIII. kongresszusa azonban helyt adott a szakszervezetek követelésének. Ezen a kongresszuson három fontos kérdésről határoztak: arról, hogy egy messzemenően piacorientált gazdasági reformot kell végrehajtani; arról, hogy az etatizmus elleni küzdelem nevében a bővített újratermelés javait át kell ruházni a vállalatokra; arról, hogy a dolgozókat vállalatuk, társadalmi közösségeik és nemzetük szintjén egyaránt megilletik az öngazgatói jogok.

A nemzeti kérdés megbolygatásával a kongresszus tabutémához nyúlt. A hivatalos ideológia szerint Jugoszláviában a nemzeti kérdést még a háború alatt véglegesen megoldották. Tito most kijelentette, hogy a nemzeti kérdés nem azért került terítékre, mert baj van vele, hanem azért, mert a nemzetek közötti viszonyt „tovább kell fejleszteni”. Kijelentette, az a felfogás, miszerint a nemzet mint képződmény már elavult, és el kell halnia, bürokratikus-centralista (olvasd sztálinista) felfogásra utal, amolyan beolvasztási politikát rejt magában, és éppoly ellenforradalmi, mint a bürokrata-partikularista nacionalizmus vagy a klasszikus burzsoá nacionalizmus. Veljko Vlahović, a jugoszláv pártközpont

ideológiai kérdésekkel megbízott embere Lenint idézte, aki szerint a nemzetek közötti különbségek kerek e világon a szocializmus győzelme után is megmaradnak. Ennek nevében kijelentette, hogy az akkortájt népszerű jelmondat, melynek értelmében „a republikanizmustól felgyorsított gazdasági és kulturális integrációval kell megszabadulnunk”, csupán az „adminisztratív-centralista nacionalizmus” egyik változata.

Legnagyobb horderejűnek Kardelj felfogása bizonyult, aki úgy vélte: „...a nemzetek között – bizonyos módosítással – ugyanannak a szocialista gazdasági viszonyoknak kell érvényesülnie, mint amely az emberek között érvényesül, nevezetesen minden népnek joga és reális lehetősége kell legyen, hogy saját munkájának eredményével összhangban éljen és fejlődhessen... és hogy semmiféle, rajta kívül eső erő (...) ne rendelkezhesse munkájának gyümölcsével. Valójában ez az elv logikus következménye a munka szerinti díjazás elvének, amelyet a dolgozói közösségekben alkalmaznak. Mindaddig, amíg a nemzetek közötti gazdasági viszony valamely más, nem pedig a »mindenki képességei szerint, és mindenkinek munkája eredménye szerint« szülő elven nyugszik, szó sem lehet arról, hogy a dolgozók az utóbbi elv alkalmazása következtében egyenjogú helyzetbe kerüljenek”. Ezzel összhangban Kardelj kijelentette: „...a nemzetek gazdasági önállósága (...) nem etatista-adminisztratív kategória, nem autarkia, nem nacionalista egoizmusra való jog, hanem a dolgozók öngazgatásának sajátos formája”.

Noha a Kommunista Szövetség VIII. kongresszusa azt szorgalmazta, hogy az ország az etatista-szocialistából az öngazgatási-szocialistába mintegy a temelési mód szintjén, a piactudaságra támaszkodva, haladéktalanul váltsa át, a következő évben, 1965-ben csupán a gazdasági rendszer halaszthatatlan reformjára került sor, méghozzá monetarista elvek alapján. Sőt a reform a gazdasági rendszer egy-két területét nem is érintette (például a deviza- és a külkereskedelmi rezsime). Így is a legradikálisabb gazdasági reform lett az önmagukat szocialistának tekintő országok történetében.

Ennek a gazdasági reformnak a következményeképpen a létfenntartási költségek még 1965-ben 35 százalékkal növekedtek, majd az árak megszilárdultak, az infláció minimálisra csökkent, sőt a dinár rövid időre konvertibilissé is vált. Az ipari termelés azonban az addigi impozáns növekedés után stagnálni kezdett, a társadalmi termék pedig alig növekedett. Például az előző évhez viszonyítva az ipari termelés 1964-ben még 118 százalékot, 1965-ben 108 százalékot, 1966-ban 105 százalékot, 1967-ben már csak 100 százalékot tett ki. Közben a gyár- és ipar jelentős strukturális változáson ment át: rohamosan fejlődött a hajógyártás, a vegyipar, a papírgyártás, a kőolaj-feldolgozás, a villanyáram-termelés. A társadalmi termék – négyéves időszakot felölelve – 1961 és 1964 között 109,7 százalékot, a reform hatására viszont 1964 és 1967 között csak 102,9 százalékot növekedett. A közgazdászok szerint Jugoszlávia csak akkor csökkenthette a

közötte és a fejlett európai országok közötti távolságot, ha társadalmi terméke évente legalább 9 százalékkal gyarapodik. Ezért a fenti mutatószámok a politikai elit jelentős részében riadalmat keltettek. A reform azt is előírta, hogy 1970-re a termelővállalatok a nettó társadalmi terméknek 70 százalékaival rendelkezzenek. A vállalatokat azonban csak ideiglenesen tehermentesítették; már 1967-ben újabb terheket róttak rájuk, ami lelassította rekonstruálásukat, a tőke pedig az állam csúcsairól zömmel a központi bankokba vándorolt. Ez csakhamar felvetette a tőke territorializálásának a kérdését.

A reform társadalmilag legnehezebben viselhető következménye az elbocsátások és az elriasztó méretű munkanélküliség volt. Elképesztő adat, hogy 1962 és 1964 között a munkaviszonyban levők száma 566 000-rel növekedett, az 1964 és 1967 közötti időszakban viszont 47 000-rel csökkent. 1964-ben a munkaközvetítő hivatalban 212 000 ember keresett munkát, 1968-ban viszont 312 000 ember, ami 47 százalékos növekedést jelentett. Emellett számításba kell venni, hogy az ország a reform kezdetén engedélyezte a külföldi munkavállalást, és 1968 derekán már mintegy 400 000 jugoszláviai vendégmunkás kereste a kenyerét nyugat-európai országokban, akik szorgalmasan küldték deviza-megtakarításukat a jó kamatot fizető hazai bankokba. A gyárakban mind gyakoribbá váltak a kollektív tiltakozások, majd a sztrájkok is elszaporodtak. Másrészt kialakulófélben volt egy új középosztály. Ezek már egy újabb, mélyebben gyökerező politikai válságnak voltak az előjelei.

Tito 1966 májusában máról holnapra azzal lepte meg az országot, hogy vilámgyors kivizsgálás után a Kommunista Szövetség jugoszláv vezetőségének ülésén napirendre tűzte az Államvédelmi Szolgálatban uralkodó állapotokat. A kivizsgálást végző bizottság azzal vádolta az Államvédelmi Szolgálatot, illetve legjelesebb vezetőit, hogy az intézményt társadalom feletti entitássá fejlesztették; hogy az Államvédelmi Szolgálat mindenüvé beférkőző hálózata – és titkos jelentései – révén az állam és a társadalom minden szintjén a döntő politikai tényező szerepének betöltésére törekedett; hogy támogatta a bürokratikus-centralista politikai törekvések híveit, és kompromittálni igyekezett azokat, akik az öngazgatási fejlődést szorgalmazták; hogy a nemzeti bizalmatlanságot szította, mindenekelőtt a nemzeti kisebbségekkel szemben, különösen pedig Kosovóban, az albánok ellen; hogy magas rangú vezetőit igyekezett bejuttatni az ország politikai fórumaiba és állami szerveibe, akik azután továbbra is bizalmi kapcsolatot tartottak fenn vele; vezetői évek óta akadályokat gördítettek az Államvédelmi Szolgálat megreformálása elé. „Nem emlékeztet ez benneteket kissé arra, ami Sztálinnál történt? – kérdezte Tito a Központi Bizottság tagjait. – Én úgy gondolom, hogy nagyon is emlékeztet. Miközben társadalmi fejlődésünk gyors ütemben haladt előre, az államvédelem nemcsak stagnált, hanem hátrafelé menetelt. Neki megvoltak (...) a sajtóságos elképzelései, nevezetesen az, hogy a társadalom fölé emelkedjen.” Mindez nyilván kapcsolatban volt azzal is,

hogy 1945 óta egyetlen állami szerv sem tűzte egyetlenegyszer sem napirendre az Államvédelmi Szolgálat szerepét és munkáját. Amiről nyilván maga Tito is tehetett. Az ülésen Svetislav Stefanović belügyminisztert – az 1962-ben zajlott ülés résztvevőinek egyikét – kizárták a Központi Vezetőségből, Aleksandar Ranković pedig lemondott a Központi Vezetőség titkárának posztjáról, továbbá a Központi Vezetőségben való tagságról is. Azt követően megvált a köztársaság helyettes elnökének a tisztségétől is.

Gondolom, hogy Ranković bukását, aki az általam ismertetett ülésen még céltudatosan rontott a republikánistákra, de nem sikerült őket megbuktatnia, okkal foghatom fel epilógusnak. Mint ahogy epilógusnak vélem a Kommunista Szövetség megreformálását is, tekintve, hogy a pártnak Tito akkor aktívabb szerepvállalását, Ranković viszont szerepének fokozását, újragondolását szorgalmazta. A sors iróniája, hogy a jugoszláv kommunista csúcs ugyanazon az ülésen alapított bizottságot a pártreform végrehajtására, amelyen megbuktatta Rankovićot, s ezt a feladatot Mijalko Todorovićra bízta, aki 1962-ben óva intett attól, hogy az ülés után a kommunistákat csak úgy általánosságban „beavatkozásra” szólítsák fel. Todorović három évig elhúzódó nyilvános vitát szervezett a pártszervezetekben, melynek során két jól kivehető áramlat került egymással szembe.

A Todorović vezette bizottság a bezárkózó, vasfegyelmet ápoló sejtekre támaszkodó pártszervezet típusában látta a legfőbb akadályt, hogy a Kommunista Szövetség az öngazgatás körülményei között hatalmi tényezőtől eszmei irányítónak alakulhasson, miként azt a Kommunista Szövetség még 1952-ben – VI. kongresszusán – elhatározta. Magyarán: fel akarta számolni a lenini típusú pártszervezetet. Rámutatott, hogy mindaddig, amíg a Kommunista Szövetségben hierarchikus, nem pedig demokratikus viszonyok uralkodnak, az öngazgatási demokrácia korlátokba ütközik. Úgy vélte, hogy a községi kommunista szervezeteknek egységesen kell működniük, a kommuna szintjén kell irányító szerepüket kialakítaniuk és érvényesíteniük, a vállalatokban, intézményekben, lakónegyedekben működő alapszervezeteket meg kell szüntetni, ott a kommunisták csak alkalmi, krúzsokszerű összejöveteleket tarthatnának, s nem hozhatnának a tagságra nézve kötelező erejű határozatot. A másik áramlat támogatta a párton belüli demokrácia létrehozását, de ellenezte a vállalati, intézménybeli és lakónegyedi alapszervezetek megszüntetését. Tito is ezzel a másik áramlattal tartott. Úgy fogalmazott, ellenzi, hogy a Kommunista Szövetség szociáldemokrata típusú párttá alakuljon, amelyben a tagságnak semmi kötelezettsége nincs pártjával szemben.

A demokratizálás jegyében azonban 1969-től kezdve az alapszervezetek jelöltjeiből választották a községi pártvezetőséget, a községi pártszervezet jelöltjeiből a köztársasági, illetve tartományi pártvezetőséget, a köztársasági pártkongresszusokon viszont meg is választották a jugoszláv pártvezetőséget;

a jugoszláv pártkongresszus csupán – szavazással – jóváhagyta, vagy némely személy esetében nem hagyta jóvá a vezetőségnek a köztársaságokból mintegy „delegált” összetételét. Jellemző adat, hogy a köztársasági kongresszusok küldötteinek 90 százaléka először volt pártkongresszuson, az új köztársasági pártvezetőségek összetétele pedig 69 százalékban új emberekből állt. A köztársasági vezetőségek élén is nemzedékváltás történt. Egyszersmind 1969-től kezdve a köztársaságok pártkongresszusi megelőzték a jugoszláv pártkongresszust, ami azt jelentette, hogy irányt szabtak neki, nem úgy, mint korábban, amikor a köztársasági pártkongresszusok a jugoszláv pártkongresszus után következtek, és az volt a dolguk, hogy „feldolgozzák” a jugoszláv kongresszuson megszavazott határozatokat. Mindent egybevetve: a Jugoszláv Kommunista Szövetség pártkoalícióvá alakult, szakasztott úgy, ahogyan 1962-ben, az általam ismertett kibővített ülésen többen, közöttük Tito is meg Ranković is, amolyan rémkép-ként, falra festették az ördögöt.

VÉGE

A magnófelvételle és a gépiratra vonatkozó adatok: Početak kraja SFRJ. Sajtó alá rendezte dr. Miodrag Zečević. Arhiv Jugoslavije, Beograd & Printer Komerc, Beograd, 1998. 270–274. o.

THE BEGINNING OF THE END? (III.)

The top leadership of the Yugoslav Communist Union held a memorable meeting in the March of 1962 at which important political issues were discussed. The serious misuse of powers by the State Security Service and the political and economic problems related to the then economic situation were high on the agenda. The meeting was recorded, and the tape script was published under the title *The Beginning of the End of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia* by the Yugoslav Public Record Office and Printer Komerc in 1998, along with the documents related to the meeting. The profound disagreement and serious differences in opinion which emerged then among the Yugoslav party leadership, and about which the party membership knew very little or nothing, is to be sensed from the material.

Keywords: Yugoslav party leadership, arguments, economic and political crisis